

УДК342.7

Є.В. Чайковська
здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
Університет «КРОК»

І.І. Баликін
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Університет «КРОК»

Генезис та перспективи утвердження та захисту конституційних прав і свобод дитини в Україні

У статті досліджено розвиток механізмів реалізації прав і свобод дитини та процес їх зміни в умовах еволюції української державності та суспільства. Автори статті окремо розглянули вплив та важливість забезпечення прав дітей в умовах підвищеної воєнної небезпеки та політичної кризи.

Ключові слова: права дитини, Конвенція ООН про права дитини, Уповноважений Президента України з прав дитини.

Е.В. Чайковская
соискатель высшего образования степени «магистр»,
Университет «КРОК»

И.И. Балькин
кандидат исторических наук,
доцент кафедры теории и истории государства и права,
Университет «КРОК»

Генезис и перспективы утверждения и защиты конституционных прав и свобод ребенка в Украине

В статье исследовано развитие механизмов реализации прав и свобод ребенка и процесс их изменения в условиях эволюции украинской государственности и общества. Авторы статьи отдельно рассмотрели влияние и важность обеспечения прав детей в условиях повышенной военной опасности и политического кризиса.

Ключевые слова: права ребёнка, Конвенция ООН о правах ребёнка, Уполномоченный Президента Украины по правам детей.

Y. Chaikovska
Graduate Student,
«KROK» University

I. Balykin
Candidate of Historical Sciences (Ph.D.),
Associate Professor at the Department
of Theory and History of State and Law,
“KROK” University

Genesis and Prospects of the Establishment and Protection of the Children’s Constitutional Rights and Freedoms in Ukraine

The article examines the development of mechanisms for the implementation of the rights and freedoms of the child, and the process of their change in the evolution of Ukrainian statehood and society. The authors of the article separately considered the influence and importance of ensuring the rights of children in conditions of heightened military danger and political crisis.

Keywords: children rights, the UN Convention on the Rights of the Child, Commissioner of the President of Ukraine for Children’s Rights.

Постановка проблеми

Тема даної роботи є однією з найбільш актуальних в умовах сьогодення України та українського суспільства, така ступінь впливу на сучасність обумовлена тим, що гарантії та утвердження захисту прав та свобод дитини є одними із найважливіших елементів правової системи держави, становлення високого рівня правової культури та свідомості. Саме через це в обставинах посиленої політичної та військової кризи в країні існує потреба у створенні дієвого та функціонального юридичного механізму щодо захисту законних прав та інтересів дітей, так як дитина, хоч і наділена рівними з дорослими членами суспільства правами та свободами, але фактично володіє меншими можливостями для їх реалізації, а також відноситься до найбільш уразливої та беззахисної частини суспільства у кризові часи.

До того ж, під час дослідження вже існуючих механізмів забезпечення гарантій прав та свобод дітей у тісному зв’язку з теоретичними і практичними проблемами їх реалізації в Україні, виявляється

тісний зв’язок вищезазначених проблем з темпом та можливістю розвитку України як правової держави, що орієнтована на досвід країн з високим рівнем демократії та соціальної відповідальності, становлення яких обумовлює необхідність формування молодого та правосвідомого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми захисту прав та свобод дітей, гарантії їх реалізації, а також загальнотеоретичні засади й аспекти, історія їх становлення та розвитку, правове забезпечення, створення дієвого механізму їх виконання опрацьовувалися вченими та науковцями різних галузей права.

Зокрема, зазначені питання досліджували: О. І. Анатолієва, Н. М. Оніщенко, О. Ф. Скакун, Ю. С. Шемшученко, Н. М. Крестовська, В. В. Кулапов, В. С. Нерсисянц, Л. М. Зілковська, О. І. Карпенко, К. Г. Волинка, С. С. Алексєєв, М. І. Матузов, М. П. Орзіх, О. В. Зайчук, Т. Ю. Смолова, С. М. Тимченко, М. І. Хавронюк, П. М. Рабінович, Р. А. Калужний,

С. П. Коталейчук, О. П. Семітко та інші вітчизняні й російські науковці [11, 12, 13, 14, 15, 16].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У період складного політичного стану в країні актуальним є вивчення питання захисту прав і свобод дітей та нормальної роботі механізму їх реалізації й гарантування. А також дослідження їх походження та значною мірою переймання досвіду інших країн та міжнародних організацій, що покликані захищати права і свободи дитини у всьому світі. Особливості зовнішньої державної політики сучасної України хоча і є об'єктивно зумовленими та необхідними, тим не менш не мають впливати на рівень захисту майбутніх поколінь, а навіть ще в більшій мірі підтримувати та захищати їх.

Формулювання цілей статті

Мета даної роботи полягає у визначенні особливостей розвитку та сутності гарантій прав і свобод дитини в Україні, а також перспективи еволюції механізму їх реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження

Правовою основою для створення та забезпечення існування правової держави й громадянського суспільства є захист прав і свобод дитини, який виступає безумовним та основоположним чинником у формуванні соціальної та правової свідомості й культури як діючого суспільства, так і майбутніх поколінь. Такого висновку можна дійти, аналізуючи розвиток суспільства та його зміни.

Діти мають особливий статус як окремі суб'єкти суспільних відносин, що зумовлено їх фізичною, розумовою, моральною та духовною незрілістю, а також значною залежністю й можливістю зловживань цим з боку інших осіб. Для реалізації забезпечення прав і свобод дитини, як системи узгоджених юридичних, соціальних, економічних, політичних та культурних (духовних), засобів і способів, існує пере-

лік відповідних загальних та спеціальних гарантій.

Юридичні гарантії – це «система взаємопов'язаних форм і засобів (нормативних, інституційних і процесуальних), які забезпечують належне визнання, захист і реалізацію певних прав і відповідних їм обов'язків» [8, с.15]

Гарантії прав і свобод дитини – це система засобів, використання яких забезпечує ефективну реалізацію дитиною своїх прав та свобод, а також їх охорону й захист у випадку порушення. Головним їх завданням є забезпечення та надання всім і кожному рівних правових можливостей задля набуття, реалізації, охорони і захисту суб'єктивних прав та свобод.

Генезис (грецьк. *gēnesis*), походження, виникнення; у ширшому сенсі – зародження і подальший процес розвитку, що призвів до певного стану, вигляду, явища. Процес виокремлення прав дітей в особливу систему евристичної та суспільної діяльності в Україні й світі склав певну кількість етапів та розпочався через декілька століть з моменту розробки і введення поняття «права людини». Розглянемо розвиток утвердження прав дитини в розрізі історії України.

Перший етап юридичного закріплення прав і свобод дитини відбувався під час існування на українській території Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, а також литовсько-польської доби. Регулювання правовідносин, що стосуються дітей, будувалося з урахуванням принципу становості суспільства. Тобто, насамперед законодавчо захищалися діти шляхти та саме задля таких дітей почали розбудовувати певний механізм реалізації їх прав і свобод.

Другий етап пов'язаний зі становленням української державності за часів радянської влади. Протягом цього часу в Україні прийняли чотири конституції (1919, 1929, 1937, 1978 рр.). Ці нормативно-правові акти закріплювали результати та наслідки соціальної революції. Конституції УРСР 1919 р. і 1929 р. вже містять значно ширший, ніж до того, пе-

релік прав дітей та їх гарантування. Конституція УРСР 1937 р. закріпила механізм реалізації цього спектру прав і свобод.

Третій новітній період еволюції гарантій захисту прав та свобод дитини розпочався зі створенням сучасної України і українського права.

24 серпня 1991 р. було проголошено незалежність України, що стало відкриттям нового етапу історії нашої держави та надало можливість значно збільшити обсяг прав і свобод людини взагалі та дитини зокрема.

Таким чином, беручи за основу положення Конвенції ООН про права дитини й деякі інші акти та з метою забезпечення гарантій політичних прав дітей, було прийнято Закон України «Про громадянство України» (1991 р.), положення якого вимагають письмової згоди 14-річної дитини під час зміни її громадянства, а після досягнення 16 років зміни проводяться за власною заявою дитини [5].

Реалізація соціальних прав дитини відбувається завдяки обов'язку держави надавати допомогу багатодітним сім'ям для забезпечення нормального існування дитини та надання їй харчування, одягу й житла, яке вона потребує, що закріплено в Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992 р.) [6].

Обов'язковість та безкоштовність шкільного навчання дитини віком від 6–7 і до 15 років закріпив Закон України «Про освіту» (1991 р.) [7].

Основним Законом, а саме ст.ст. 51, 52, закріплено, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою, діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

З метою захисту права дитини на життя і здоров'я Конституцією також закріплено, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Держава зобов'язана утримувати та виховувати дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, таким чином також забезпечуються соціальні права дитини.

Конституцією України також закріплено перелік органів, що мають здійснювати організаційну діяльність із забезпечення прав і свобод дітей.

Ст. 102 Конституції України передбачено, що Президент України є гарантом прав і свобод людини загалом та дітей зокрема [1]. Згідно з Конституцією України діяльність щодо забезпечення прав і свобод дітей у межах своєї компетенції здійснюють Кабінет Міністрів України (п. 2 ст. 116), місцеві державні адміністрації (п. 2 ст. 119), прокуратура (ст. 121), Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції, органи місцевого самоврядування та інші [1].

26 квітня 2001 р. прийнято Закон України «Про охорону дитинства», а також інші закони, що спрямовані на забезпечення захисту прав та інтересів дітей, і які відповідають вимогам Конституції України, Конвенції ООН про права дитини та інших міжнародних документів [2].

Особисті немайнові та майнові права й обов'язки батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених регламентуються Сімейним кодексом України [3].

Задля забезпечення належних умов для реалізації усіх груп прав дитини в Україні, а також розуміючи необхідність особливого піклування про дітей та виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав дитини, згідно зі ст. 102 Конституції України 11 серпня 2011 р. [1], Указом Президента України № 811/2011 запроваджено Посаду Уповноваженого Президента України з прав дитини [8]. Уповноважений Президента України з прав дитини забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо додержання та реалізації конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері.

Правові, організаційні, соціальні засади й гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, і є складовою частиною законодавства про охорону дитинства, яке регулює ЗУ «Про

забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [4].

5 липня 2017 року Уряд України ухвалив постанову №268 про надання дітям статусу постраждалих унаслідок воєнних дій [9]. За оцінкою ЮНІСЕФ, в Україні 580 тисяч дітей постраждали від конфлікту, насправді потенційних отримувачів статусу постраждалих може бути набагато більше. Але протягом року дії урядової постанови статус отримали лише 9 дітей. 25 квітня 2018 року набрала чинності постанова Уряду «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 і від 5 квітня 2017 р. № 268» від 11 квітня 2018 р. № 301 [10]. Цим актом до існуючого Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів внесено зміни, що суттєво полегшують процедуру визнання дитини постраждалою внаслідок військового конфлікту, а в багатьох випадках просто роблять отримання статусу можливим.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Конвенція про права дитини (995_021) // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – С. 205.
3. Сімейний кодекс України // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
4. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
5. Про громадянство України : Закон України від 08.10.1991 № 1636-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1636-12>
6. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>
7. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 р. № 1060-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34 (20.08.1991). – Ст. 451.
8. Про Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України від 11.08.2011 №812/2011 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812/2011>
9. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 268 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-п>

Висновки

Таким чином, розвиток та сутність правового регулювання й реалізації механізмів забезпечення гарантій прав і свобод дитини в Україні встановлювалися відповідно до періодів розвитку України як самостійної держави.

На цей, безумовно, складний процес безпосередньо впливають економічні, політичні, правові, демографічні, культурні, духовно-ідеологічні та етичні фактори еволюції суспільства й держави у відповідні історичні періоди.

Досліджуючи генезис механізмів правового забезпечення захисту прав і свобод дітей, можна дійти висновку, що на даний момент в Україні наявна певна система гарантій, які створено задля всебічної та системної реалізації чинних нормативно-правових актів у вказаній сфері захисту дітей. Тим не менш, такий існуючий механізм потребує безперервного аналізу та удосконалення, щоб відповідати сучасному стану українського суспільства і державності, а також міжнародним реаліям та складнощам у вказаній сфері.

10. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 і від 5 квітня 2017 р. № 268 : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2018 № 301 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2018-п>
11. Історія української Конституції / Упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К., 1997. – С. 34.
12. Кульчицький В. С. Кодекс українського права 1743 р. / В. С. Кульчицький // Право України. – 1994. – № 9. – С. 28–29.
13. Нерсесянц В. С. Система юридических гарантій прав и свобод граждан / В. Нерсесянц // Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации. – М. : Юрид. лит., 1990. – С. 60.
14. Севрук О. Проблеми правового захисту дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, воєнних дій та тимчасової окупації території України // Вісник прокуратури : загальнодержавне фахове юридичне офіційне видання / Генеральна прокуратура України ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2015. – № 5 (167). – С. 18-24.
15. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
16. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1. – С. 555.